

SIMBOLURI PALEOCREȘTINE DIN SECOLELE II—III PE UNELE MONUMENTE FUNERARE DIN DACIA ROMANĂ

Prezența creștinismului în Dacia romană, în perioada secolelor II—III, până la părăsirea aureliană, a fost considerată de Vasile Pârvan „o necesitate logic istorică”¹, pe care C. Daicoviciu o acceptă „îndreptătită pe deplin, dar neîntărită până acum de nici o probă arheologică sau epigrafică incontestabilă”, și, apoi, adaugă: „Fapt e că până acum nu avem nici o urmă sau indiciu sigure, de caracter istoric, arheologic sau epigrafic asupra existenței creștinilor în provincia lui Traian până la Aurelian. Izvoarele de ordin literar-istoric (Tertullian și Origenes) sunt îndoeelnice și nesigure”², ... „creștinismul dacic din secolele II și III, repetăm că, orice s-ar spune, adevărul e că nu putem aduce nici o probă concludentă în favoarea creștinismului la nord de Dunărea de Jos”³. Inexistența mărturiilor epigrafice și arheologice s-ar fi datorat faptului că noua învățătură creștină era considerată în statul roman ca *religio illicita*, adică nepermisă, și creștinii nu puteau ridica asemenea monumente, altfel își atrăgeau prigoana autorităților de stat⁴.

Pentru poporul român, creștinismul are un rol determinant în procesul etnogenezei sale ca popor romanic. Cum afirma Radu Vulpe, discipolul apropiat al lui Vasile Pârvan, romanitatea și creștinismul sunt cele două coordonate magistrale ale etnogenezei române. „Noi suntem romani fiindcă suntem creștini și creștini, fiindcă suntem romani” și justifică afirmația: „factorul creștin apare în procesul de romanizare de la originea poporului român cu un rol determinant, încât se ridică la o însemnătate egală cu aceea a romanității noastre însăși. Cu bună dreptate se poate vorbi de aceste două fenomene ca de două direcții istorice cardinale, ca de coordonatele magistrale ale etnogenezei noastre”⁵.

Reluarea problemei prezenței creștinismului în Dacia romană, în secolele II—III, este de o importanță majoră pentru istoriografia românească, ceea ce căutăm să facem prin prezentarea care urmează.

Istoricii români care s-au ocupat cu stabilirea vechimii creștinismului la poporul român, au pornit de la singurul simbol creștin, crucea, aflată pe monumente și diferite obiecte arheologice. Reprezentarea directă însă a crucii este rar întâlnită înainte de secolul al IV-lea. Ea era privită ca instrument infam, fiindcă servea ca supliciu pentru criminali.

¹ V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 74.

² C. Daicoviciu, *Există monumente creștine în Dacia traiană din sec. II—III?*, *Dacica*, Cluj, 1969, p. 505, 512.

³ C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, Cluj, 1940, p. 37.

⁴ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1980, p. 59.

⁵ R. Vulpe, *Romanitate și creștinism — coordonatele etnogenezei române, De la Dunăre la Mare*, Galați, 1979, p. 21—22.

Abia sub Constantin cel Mare (306—337) crucea a fost interzisă să mai fie folosită ca mijloc de tortură și ajunge să fie cinstită oficial ca obiect de cult⁶. Crucea avea mai multe forme: 1. *Crucea decussata*, sub numele Sfântului Andrei (X); 2. *Crucea commisa* sau *patibulata*, în forma literei T; 3. *Crucea immisa* (sau *capitata*), numită *crucea latină*; 4. *Crucea quadrata* sau *crucea greacă*, cu brațele egale; 5. *Crucea gammata*, compusă din patru *gama* (Γ); 6. *Crucea ansata* sau *crucea egipteană* (*ânk*), semnul hieroglific al vieții viitoare; 7. *Crucea florida*, crucea disimulată din ornamente florale⁷.

În timpul primelor trei secole de persecuții ale Bisericii, creștinii au avut ca venerație crucea pe care a fost răstignit Hristos⁸, dar s-au mulțumit a o orna inscripțiile funerare în mod deghizat sub simboluri⁹. Arta picturală paleocreștină a reprezentat la început pe Hristos prin simboluri și alegorii, cunoscute numai celor inițiați, adică creștinilor. Dintre simbolurile zoomorfe, creștinii au folosit, în special, *peștele*. Din literele cuvântului grecesc ἰχθῦς (*pește*), primii creștini au format acrostihul Ἰησοῦς Χριστὸς θεοῦ υἱὸς Σωτὴρ (= Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Mântuitorul). Alte simboluri cunoscute au fost: *delfinul*, *mielul* (ἀμνός), *pasărea Phoenix*, *porumbelul*, *păunul*, *leul*, *calul*, iar din viața de marină și din mediul vegetal au fost întrebuințate: *crucea disimulată*, *vița de vie*, *strugurii*, *pâinea marcată cu semnul crucii*, *corabia*, *ancora*, *tridentul*, *farul*, *sfeșnicul*, *măslinul*, *ramura de măslin*, *ramuri de smochin*, *ramuri de finic*, *crinul*, *lira*, *coroana*¹⁰.

Pe coronamentele funerare în formă de trunchi de piramidă arcuie, lucrate din piatră calcaroasă, aflate în Dacia romană, în special, în Dacia Superioară, întâlnim ca simboluri și alegorii creștine, îndeosebi: *delfinul însoțit fie de trident, fie singular, vița de vie cu struguri, răsărind din cantharos, păunul pereche, adăpându-se dintr-un vas*. Se întâlnesc și alte simboluri și alegorii creștine menționate, însă mai dificil de identificat, și acestea mai în toate castrele și așezările de pe teritoriul Daciei romane.

Ne oprim asupra celor trei simboluri indicate: 1. *delfinul însoțit de trident și reprezentat singur*; 2. *vița de vie cu struguri răsărind din cantharos*; 3. *păunul pereche, adăpându-se dintr-un vas*.

1. *Delfinul*, în mitologia greco-romană, era cel care transporta morții în insulele fericite. În creștinism, preînchipuie pe Iisus Hristos, care duce spre limanul mântuirii corabia Sa (care este Biserica crești-

⁶ L. Bréhier, *L'art chrétienne. Son développement iconographique des origines à nos jours*, Paris, 1918, p. 33; M. Sulzberger, *Le symbole de la Croix et les monogrammes de Jésus chez les premiers chrétiens, Byzantion. Revue internationale des Etudes Byzantines*, II, 1925, p. 317—448.

⁷ M. Sulzberger, *op. cit.*, supra nota; DACL, III, 2, col. 3061—3062.

⁸ V. Prelipeanu, *Vechimea crucii ca obiect de cinstire și simbol creștin în lumina descoperirilor arheologice mai noi, Mitropolia Moldovei și Sucevei* (în continuare, prescurtare a MMS), an. XXXIV, 1958, p. 441—447.

⁹ L. Bréhier, *Les origines du crucifix dans l'art religieux*, Paris, 1904, p. 22—24.

¹⁰ I. Rămureanu, *Cinstirea sfintelor icoane în primele trei secole, ST*, an. XXIII, 1971, 9—10, p. 621—571.

ră)¹¹. Delfinul a fost reprezentat de preferință tuturor tipurilor de pește pe monumentele creștine cele mai vechi¹².

Tridentul, care străpunge delfinul, a devenit simbolul crucii, instrumentul mântuirii credincioșilor¹³.

Simbolul delfinului pentru Hristos, primit de creștini la început, a fost în curând eclipsat și absorbit de simbolul peștelui. Descoperirile efectuate în catacombele din Roma (pl. 9/1) au dovedit că delfinul era reprezentat, la început, de preferință peștelui pe monumentele cele mai vechi¹⁴. În catacomba lui Callist, delfinul culcat și răsucit (încolăcit) pe trident figurează pe Hristos, răstignit pe cruce¹⁵. Această frescă datează din a doua jumătate a secolului al II-lea d.Ch. și este una dintre cele mai timpurii imagini, înfățișând nu numai animalul, dar și tridentul, instrument ce figurează crucea¹⁶. Ancora, care simbolizează și ea crucea, și doi delfini se găsesc și în frescele din catacombele din Napoli. Delfinul apare, de asemenea, pe geme (pl. 9/2), pe lămpi, pe vase de marmură, ca și în picturile pompeiene¹⁷. În galeria din cimitirul lui Callist din Roma a fost găsit epitaful lui Victorianus (pl. 9/3), datând din a doua jumătate a secolului al III-lea d.Ch., cu doi delfini atașați unui trident¹⁸. Începând cu a doua jumătate a secolului al III-lea d.Ch., delfinul se întâlnește fie singur, fie adosat tridentului sau ancorei. El trece din rangul modest de decorațiune ornamentală la demnitatea de simbol, echivalent peștelui, reprezentând pe Hristos¹⁹.

Cel mai reprezentativ monument paleocreștin din secolele II—III din Dacia Superioară și, — putem afirma —, unul din cele mai reprezentative monumente paleocreștine din întreg Imperiul roman, care reprezintă delfinul însoțit de trident, se găsește la *Potaissa* (Turda), și care nu a fost până în prezent identificat ca monument paleocreștin,

Piesa, prezentată și descrisă de Z. Milea²⁰ și de M. Jude și C. Pop²¹, este un coronament de altar funerar (pl. 9/4), din piatră calcaroasă, sculptat dintr-un singur bloc. Are înălțimea totală de 135 cm, cu dimensiunile bazei: lățimea de 51 cm, grosimea de 36 cm. În partea superioară are lățimea de 50 cm, iar grosimea de 30 cm; la mijloc are lățimi-

¹¹ Idem, *op. cit.*, p. 634; *DACL*, IV, 1, col. 283—295; J. B. Frey, *Il Delfino col tridente nella Catacomba Giudaica di Via Nomentana*, *Rivista di Archeologia Cristiana*, VIII, 1931, p. 301—314; J. Daniélou, *Les symboles chrétiens primitifs*, Paris, 1961.

¹² L. Bréhier, *Les origines du crucifix...* (nota 9), p. 12.

¹³ *Ibidem*; *DACL*, I, col. 2011; IV, 1, col. 292, fig. 3613, 3615; VI, col. 1260, fig. 5297; XV, 2, col. 2781—2785.

¹⁴ *DACL*, VI, 1, col. 285.

¹⁵ De Rossi, *Bulletino di archeologia cristiana*, 1870, pl. IV, nr. 8; G. Wilpert, *Le pitture delle catacombe romane*, 1903, pl. 39, nr. 1.

¹⁶ *DACL*, IV, 1, col. 289.

¹⁷ Idem, *op. cit.*, col. 294; H. Leclercq, *Manuel d'archéologie chrétienne*, Paris, 1907, II, p. 283, 558, 562.

¹⁸ *DACL*, I, col. 2011, fi. 562.

¹⁹ Idem, *op. cit.*, IV, 1, col. 287; Martigny (L'Abbé), *Dictionnaire des antiquités chrétiennes*, Paris, 1865, p. 201—202.

²⁰ Z. Milea, *Un coronament de altar funerar descoperit la Potaissa*, *SCIV*, 24, 3, 1973, p. 539—540.

²¹ M. Jude, C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Tarda*, Cluj, 1972, p. 16, nr. 23. p. 55 (prezentat și fotografiat în trei poziții).

mea de 35 cm și grosimea de 28 cm. Partea superioară a sculpturii este prevăzută cu un capitel ionic, înalt de 30 cm. Corpul capitelului este ornamentat cu trei linii verticale și paralele numai pe latura din față, una la mijloc, iar celelalte două, pornesc din partea interioară a volutelor. Deasupra capitelului, la marginea laturii posterioare, sunt două crificii, care fac dovada că sculptura a fost fixată de un perete, cu ajutorul unor scoabe de fier. Monumentul funerar a fost făcut a fi privit numai din trei părți și are forma unui trunchi de piramidă arcuită, a cărei curbură a muchiilor pornește de la bază și se termină la marginea inferioară a capitelului.

Pe latura centrală a monumentului este sculptat un delfin cu capul în jos, spre dreapta, cu coada unduind, și botul marcat prin două linii adâncite, cu ochiul bine reliefat, precum și cele cinci aripioare, dintre care, cea de deasupra capului, este mai mare. Coada delfinului este întretăiată de un trident (pl. 9/5), a cărui terminație este acoperită de capul acestuia. Pe latura din dreapta este sculptat un *cantharos*, înalt de 32 cm, din care iese un vrej de iederă, cu cinci frunze. Vasul este ornamentat, în partea superioară, cu linii adâncite și paralele, iar în mijloc, tot cu linii, adâncite, dar în formă de zig-zag. Latura stângă este decorată cu un vrej de viță de vie, cu frunze și cu ciorchini de struguri.

Monumentul sculptural în formă de trunchi de piramidă arcuită este primul de acest fel provenit de la *Potaissa*. El a fost descoperit în anul 1936, în grădina casei din str. Aroneanu nr. 10 (orașul Turda), cu ocazia lucrării pământului pentru plantarea unei vițe de vie, împreună cu mai multe materiale arheologice și a intrat, în toamna anului 1970, în colecțiile Muzeului de istorie din Turda, cu numărul de inventar 2780.

Strada Aroneanu este situată la poalele versantului estic al dealului „Cetate”, pe care a fost situat castrul legiunii a V-a *Macedonica*. Aceasta a fost adusă spre sfârșitul secolului I d.Ch. din Palestina la *Troesmis* (Igliția) în Dobrogea, iar de acolo la *Potaissa* (în anii 167—168), așezare care fusese până atunci un sat: *Vicus Patavissensium*. După stabilirea aici a legiunii a V-a *Macedonica*, localitatea, sub Septimius Severus, este ridicată la rangul de *colonia*, fiind printre puținele orașe ale provinciei care se bucurau de *ius Italicum*.

Aria de răspândire a ediculei funerare se limitează, îndeosebi, la teritoriul Daciei Superioare, numărul lor fiind, în realitate, mult mai mare, dispariția tipului de monument datorându-se, probabil, unor anumiți factori obiectivi. Amplasarea acestui tip de monumente pe hartă, corespunde, în special, cu localitățile de reședință ale unor castre militare, ca: *Tibiscum*, *Germisara*, *Optatiana* etc., astfel, că se poate spune că apariția ediculelor funerare este legată, în bună parte, de trupele ce staționau aici. Ele au fost descoperite și în preajma unor *villae rusticae*, din zona *Germisarei*, *Micieii*, *Potaissiei*. În orașe ca: *Apulum*, *Potaissa*, *Napoca*, edicula funerară se deosebește a fi un tip de monument la îndemâna păturilor sociale avute, alcătuite din veterani, comercianți, magistrați²² etc. Privitor la latura artistică, C. Daicoviciu a admis pen-

²² Oct. Floca, W. Wolski, *Aedicula funerară în Dacia romană*, *BMI*, 3, 1973, p. 48.

tru edicula funerară din Dacia (care redă imaginea unui *domus aeternus*) o influență directă din Asia Mică²³.

Coronamentul de altar funerar, din piatră calcaroasă, de la *Potaissa* înfățișează, cum am arătat, trei imagini bine reliefate, dintre care, pe latura centrală un delfin sculptat cu capul în jos, spre dreapta, cu coada unduind, cu gura marcată prin două linii adâncite. Coada este întretăiată de un trident (pl. 9/5), a cărui terminație este acoperită de capul acestuia. Cele două linii adâncite ale gurii lasă clar imaginea unui *alfa* grecesc, iar vârful cozii dă impresia unui *omega* mic, elin, omicron (ω), ceea ce creează dovada unui indiciu creștin al monumentului, indiciu care se referă la citatul scripturistic: *Eu sunt Alfa și Omega, începutul și sfârșitul* (Apoc. 21, 6; 22, 13), adică *Iisus Hristos*. Latura dreaptă prezintă un *cantharos*, din care iese un vrej de iederă, iar partea stângă este ornamentată cu un vrej de viță de vie, cu frunze și ciorchini de strugure. Cele trei scene figurate (ornamente simbolice) sculptate reprezintă simboluri creștine, care au aparținut, cu predilecție, primelor trei secole creștine.

Pe baza documentației aduse, considerăm reală afirmația că delfinul, însoțit de trident, sculptat pe coronamentul de altar funerar de la *Potaissa*, este un simbol creștin, circumscris secolelor II—III, cât timp a staționat aici legiunea a V-a *Macedonica*, până la părăsirea aureliană. El este un monument paleocreștin din timpul stăpânirii romane în Dacia, ce a aparținut unui creștin din clasa avută potaissensă. Astfel, sunt infirmate afirmațiile de până acum, referitoare la faptul că din această perioadă nu avem „nici o probă arheologică sau epigrafică incontestabilă creștină“.

Și iederea, specie de plantă agățătoare, cu frunze verzi strălucitoare și flori mici galbene-verzui, cultivată ca element decorativ, precum și vița de vie fac parte din simbolistica primelor secole creștine. Vița de vie reprezintă pe Hristos, după cum însuși afirmă: *Eu sunt viața cea adevărată și Tatăl Meu este lucrătorul* (In. 15, 1).

Monumentul paleocreștin de la *Potaissa* vine să confirme și afirmațiile scriitorilor bisericești, din secolele II—III, Tertulian din Cartagina (c. 160 — c. 240) și Origen din Alexandria (c. 185—254), privitoare la prezența creștinismului la daci²⁴. Or, despre această problemă C. Daicoviciu spunea: „În ce mă privește nu cred în valoarea documentară a euharistică. Fresca din cimitirul *Domitillei*, din a doua jumătate a secolului drept o dovadă a răspândirii creștinismului la daci, în sec. II și III, iar de alții, cum e Pârvan și Zeiller, respinse categoric sau acceptate cu rezervă“²⁵.

²³ C. Daicoviciu, *Monumente inedite din Dacia*, AISC, I, 1928—1932, p. 117.

²⁴ Tertulian din Cartagina, *Liber adversus Iudaeos*, afirmă că Hristos „stăpânește“ și „în ținuturile sarmaților, dacilor, germanilor și sciților“. Origen din Alexandria, *Comentariul 39 la Evanghelia de la Matei*, 24, 14, este de părere că deși foarte mulți dintre britanici, germani, daci, sarmați și sciți n-au auzit cuvântul Evangheliei, înseamnă că totuși unii dintre aceștia l-au auzit.

²⁵ C. Daicoviciu, *Dacica*, p. 305, nota 1; D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României* (cap. XXII, *În jurul izvoarelor literare ale creștinismului dacoroman*), București, 1967, p. 481—496, cu bibliografia problemei, respinge, de asemenea, valoarea documentară a afirmațiilor lui Tertulian și Origen.

La *Potaissa* s-au găsit și alte obiecte paleocreștine, cum este cunoscută gemă, descoperită prin anii 1830—1840, dispărută între timp, și care înfățișează scena „Bunului Păstor“, datată de I. I. Russu în secolele III—IV²⁶, iar de D. Protase în secolul IV²⁷.

Din anul 1954 a intrat în posesia Muzeului din Turda monumentul sculptural (inv. nr. 969), găsit pe dealul Zănelor din localitate, care este o stelă funerară și reprezintă un banchet funebru. În fața a trei personaje, cu capetele aproape distruse, se află o masă cu o farfurie pe ea, având de la stânga spre dreapta, un pește, o pâine și o pateră. Pâinea tăiată (însemnată) axial, în formă de cruce, *panis quadratus* sau *decussata* (X), amintind de crucea siriacă, patera marcată cu două linii întretăiate, ca și peștele, simbol creștin, sunt elemente care caracterizează monumentul respectiv, datat în secolele II—III, a fi tot paleocreștin²⁸.

Un alt monument funerar înfățișând banchetul funebru, asemănător celui de la *Potaissa*, a fost identificat, în 1957, la Gilău (jud. Cluj), unde se află încastrat în peretele vestic al bisericii romano-catolice din această localitate. Monumentul a fost prezentat și descris de A. Bodor, cu încadrarea cronologică în secolele II—III (atunci a existat la Gilău în epoca romană un castru militar și o așezare civilă mai modestă)²⁹. Asemenea monumente funerare, care înfățișează banchetul funebru, cu prezența peștelui, a pâinilor, marcate axial și a paterii, se întâlnesc în iconografia creștină din primele secole ale Bisericii, reprezentând masa euharistică. Fresca din cimitirul *Domtillei*, din a doua jumătate a secolului L d.Chr., prezintă doi comeseni așezați pe o banchetă cu spătar, în fața cărora se află o masă, pe care un servitor a așezat un pește și trei pâini marcate axial (X)³⁰.

Imaginea delfinului, însoțit de trident, se află și pe alte edicule funerare din Dacia Superioară (secolele II—III), care largesc spațiul cercetătorilor despre prezența creștinismului în Dacia romană, în veacurile amintite. Edicula, cu aceste însemne, reprezenta un tip de monument la îndemâna celor avuți, printre care s-au aflat și creștini, deoarece

²⁶ I. I. Russu, *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania*, ST, an. XI, 1958, 5—6, p. 319—321.

²⁷ D. Protase, *Problema continuității în Dacia, în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 150; cf. B. Mitrea, *RIR*, XVI, fasc. I, p. 57.

²⁸ Z. Milea, V. Feneșan, *Monument sculptural de la Potaissa, reprezentând un banchet funebru*, *RevMuz*, 3, 1966, p. 267—268; N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988, p. 184—185; V. N. Popescu, *Simbolurile euharistice în frescele din catacombe, sec. I—III*, București, 1937; *DACL*, XIII, col. 448—449.

²⁹ A. Bodor, *Un nou monument funerar de la Gilău înfățișând banchetul funebru*, *OmD*, p. 41—53. Monumentul prezentat este considerat ca având posibil caracter creștin, dar îi admite și fațeta păgână; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 331—332, fig. 18 (desen), îl declară păgân „în ansamblul său“ (din secolele II—III); N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, cu bibliografia la zi.

³⁰ H. Leclercq, *La vie chrétienne primitive*, Paris, 1928, pl. nr. 5 și 21; *DACL*, I, col. 841, fig. 187; XIII, col. 448—449; P. Testini, *Le catacombe e gli antichi cimiteri cristiani in Roma*, Bologna, 1966, fig. 215, care înfățișează șase coșuri cu pâine, însemnate axial, cu crucea *decussata* (X); idem, *Les catacombes et les anciens cimiteres chrétiens à Rome*, Bologna, 1966; idem, *Les catacombes chrétiennes à Rome*, 1970; G. Wilpert, *Les peintures des catacombes romaines*, Roma, 1903.

creștinismul a cuprins nu numai păturile sociale sărace, ci și pe cele înstărite din Imperiul roman.

Pe un coronament funerar de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, se distinge, slab, imaginea unui delfin și a unui trident³¹, ceea ce ne face a-l considera și pe acesta un monument funerar paleocreștin.

2. Simbolul creștin al viței de vie.

Pe un coronament funerar de la Alba Iulia, lucrat din piatră calcareasă, există pe una din fețe decorația unor frunze stilizate, cu un fruct de mac. Latura opusă are, drept ornament, un *cantharos*, plasat pe frunze stilizate de palmier; din vas răsar două vrejuri încrucișate de viță de vie, adică o cruce florală (pl. 10/6). Pe a treia față se distinge, slab, conturul unui delfin, cea de a patra fiind distrusă³². Pe un monument de la Micia (*pagus Miciensis*), datat tot în secolele II—III, în locul busturilor defuncțiilor de pe fața principală a piesei, este redat un *cantharos* cu vrej de viță și ciorchini de struguri³³, simbol paleocreștin.

3. Păunul.

Oct. Floca constată „că păunul, ca motiv ornamental și atribuit simbolic, cuprinde o arie largă de răspândire în Dacia”³⁴. Pentru a înțelege „atributul simbolic” al păunilor decorativi, va trebui urmărită figurația lor și simbolistica ce o reprezintă în arta picturală paleocreștină, din secolele II—III, în catacombele creștine romane.

Păunul a devenit pentru primii creștini simbolul învierii trupurilor. Reluându-și penajul, după trecerea iernii, el a devenit un simbol al primăverii. Din acest motiv, primii creștini îl puneau în legătură cu dogma reînvierii și a nemuririi. Păunul, ca cel mai somptuos dintre păsările domestice, simboliza o imagine a lui Hristos. Plafonul unui *cubiculum* din cimitirul lui Callist, din Roma a fost decorat, în a doua jumătate a secolului al II-lea d.Ch., cu simbolul acestei păsări³⁵. Doi păuni afrontați stau aplecați asupra unui lan, ca și asupra unui vas cu flori, scenă datată în secolul al II-lea d.Ch. și pictată în catacombă³⁶. La Torcello (Italia) se află, de asemenea, doi păuni afrontați deasupra unui

³¹ H. Daicoviciu, *Coronamentele în formă de trunchi de piramidă arcuită pe teritoriul provinciei Dacia, Apulum*, VII, 1, 1968, nr. 4.

³² Idem, *op. cit.*, nr. 1, p. 333.

³³ Oct. Floca, *Monumenti romani inediti del distretto di Hunedoara, Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 337; idem, *Monumente epigrafice și sculpturale de la Micia*, *ActaMN*, V, 1968, p. 111—124; Oct. Floca, W. Wolski, *op. cit.*, p. 50, fig. 126. La Micia (Vețel, jud. Hunedoara), au fost descoperite trei capace de vase, de lut ars (din secolul II și începutul veacului III), care poartă pe ele crucea creștină. Ele sunt considerate obiecte paleocreștine, aparținând secolelor II—III, cf. Al. Nemoianu, *Trei obiecte paleocreștine descoperite la Vețel (jud. Hunedoara)*, *MB*, XXIX, 1—3, 1979, p. 130—132.

³⁴ Oct. Floca, *ActaMN*, V, 1968, p. 119.

³⁵ *DACL*, XIII, 1, col. 1078, fig. 9597.

³⁶ Idem, *op. cit.*, col. 1084; col. 1077—1078, fig. 9598.

caliciu (potir), din care sorb „apa vie a nemuririi“, adică simbolul cuceririi sau împărtășirii creștine; imaginea este reprezentată pe balustrada inferioară (*cancel*) a altarului unei catedrale³⁷ (pl. 10/7). Aceiași păuni se găsesc în catacomba Priscillei din Roma³⁸, din secolul al III-lea. Din veacul al III-lea d.Ch., se păstrează, în arta creștină coptă egipteană, două stele funerare, ce înfățișează câte doi păuni afrontați, aplecați asupra unor vase. Piesele sculpturale se află, una în Muzeul din Cairo (pl. 10/8) și alta în Muzeul din Alexandria (pl. 10/9)³⁹.

În Dacia Superioară, la *Micia*, pe un monument, (fracturat central), în forma unui fronton triunghiular (lucrat din gresie locală), se întâlnesc, reprezentați în relief, doi păuni întorși cu capul spre interior, către un *cantharos*, frumos ornamentat, având caneluri verticale în jumătatea inferioară, un motiv vegetal pe umeri și un altul spiralat sub buză. Una dintre păsări, cu gâtul și capul aplecat spre vasul din fața ei, bea apă; cealaltă, are gâtul și capul ridicate până la înălțimea frontonului, dominând, în mod grațios, scena (pl. 10/10). Poziția celor doi păuni, menționează Oct. Floca, modul de exprimare artistică (și nu tocmai naturalistă) a siluetei lor, a felului de redare a acelor „pene-ochiuri“, specifice păunilor (realizate printr-o serie de cerculețe simetric plasate pe întregul corp al păsărilor), lasă impresia unei relative intenții de stilizare în redarea plastică a unor elemente de cult funerar, cu rost ornamental, dar și cu o anumită semnificație simbolică⁴⁰. Această semnificație simbolică o considerăm paleocreștină, având ca analogii modelele păunilor menționați în epoca de început a creștinismului din catacombele romane. Deci, și piesa figurată cu cei doi păuni de la *Micia* este un monument paleocreștin. Această scenă funerară cu reprezentarea sculpturală a celor doi păuni de la *Micia*, arată Oct. Floca, cu unele mici diferențe de stil în execuție, mișcare etc., se află și pe alte monumente din Dacia romană. Pe frontonul unei stele de la *Ulpia Traiana* apar cele două păsări în fața aceluiași *cantharos*, una bând apă din vas, cealaltă având capul ridicat⁴¹, ca și în cazul monumentului de la *Micia* (pl. 10/10). Aceeași reprezentare se află și pe frontonul unei alte stele funerare păstrată în Muzeul din Cluj-Napoca⁴², în care păunii, culcați, își îndreaptă capul spre marginea vasului (tot un *cantharos*). O scenă similară se vede și pe frontonul unui altar funerar din Muzeul de la Aiud, în care cele două păsări, plasate pe torțile vasului, își îndreaptă ciocurile spre interiorul acestuia⁴³. Doi păuni, redați ca și la *Micia*, dar mult alungiți (pentru a umple un registru larg disponibil) și tratați astfel încât să satisfacă pe deplin cerințele ornamentale ale monumentu-

³⁷ Idem, *op. cit.*, col. 1086, fig. 9609.

³⁸ Idem, *op. cit.*, col. 1086.

³⁹ Idem, *op. cit.*, col. 9610—9611.

⁴⁰ Oct. Floca, *ActaMN*, V, 1968, p. 118, fig. 6.

⁴¹ Oct. Floca, *Muzeul de arheologie Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Deva, 1967, p. 56.

⁴² Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani dell a „Dacia Superior“, EDR*, IV, p. 146, fig. 77.

⁴³ Idem, *op. cit.*, p. 115, fig. 55; Oct. Floca, *ActaMN*, V, 1968, nota 21, menționează: „Considerăm că și pe acest monument sunt reprezentați tot păuni și nu porumbei“, cum afirmă Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 113.

tului, se găsesc în partea superioară a unei piese sepulcrale de la Augsburg⁴⁴. Cei doi păuni apar și pe stela castrului de la Cășei (jud. Cluj)⁴⁵.

Însumând cele cinci monumente menționate, descoperite în Dacia Superioară, în care elementele figurației decorative au ca subiect reprezentările păunilor afrontați, Oct. Floca arată că păunul, ca motiv ornamental și atribut simbolic, cuprinde o arie largă de răspândire în Dacia⁴⁶. Constatarea este foarte importantă pentru răspândirea creștinismului în Dacia romană, fiindcă „motivul ornamental și atributul simbolic” al păunilor prezentați de Oct. Floca, sunt ornamente și simboluri paleocreștine, din secolele II—III. Despre această interpretare, până în prezent, nu s-a spus nimic în literatura de specialitate, deoarece s-a afirmat că în Dacia romană „creștinii au fost în număr mic”, în realitate ei fiind destul de numeroși. Odată cu părăsirea aureliană, printre cei dintâi locuitori care vor fi rămas locului, vor fi fost creștinii, fiindcă peste Dunăre, în Imperiu, îi așteptau persecuțiile, religia creștină fiind nerecunoscută. Sub presiunea invaziilor migratorii, care au distrus viața orășenească în Dacia, populația autohtonă rămasă aici se va retrage în locurile naturale ferite, în lumea obștilor agrare sătești, în lumea „păgânurilor”, adică a sătenilor (latinește *paganus* = sat). *Terra*, cuvânt latin, devine *țară* și *țărăna* (*țară* și sufixul *ână*) înseamnă pământul muncit și apărut ca pretul vieții lor. Noii veniți (din fostele centre urbane) în așezările sătești, aduc civilizația înaintată, orășenească. Ei se contopesc și adoptă un idiom unic, cel latin (când, de fapt, începe prima fază a istoriei latine dunărene, secolele II—III)⁴⁷. Foștii orășeni, care și-au găsit adăpost în lumea *paganilor* (= sătenilor), au făcut cunoscută și *legea creștină* (latinește *lex-gis christiană*), despre care N. Iorga spunea: „Legea românească nu s-a învățat la nici o școală... și a trăit din secolul al IV-lea, adică o mie de ani, sub influența venită de la Imperiul roman de Răsărit, devenit Imperiul bizantin, și deci e lege răsăriteană. Dar lege răsăriteană fără dușmănie față de legea apuseană... așa cum este la noi, noi am făcut-o în cei o mie de ani”⁴⁸. Noua lege românească creștină nea dat și o conștiință de noi, o conștiință de popor roman și creștin în istorie. Cum s-a spus: „*Suntem romani, fiindcă suntem creștini și creștini fiindcă suntem romani*”, așa cum, de fapt, o exprimă, până astăzi, în vorbire poporul: „*Sunt român, adică sunt creștin, sau sunt creștin, adică sunt român*”. Concludentă, în acest sens, este și expresia: „*Măi române, măi creștine!*”

Revenind la repertoriul ornamental al coronamentelor funerare, H. Daicoviciu afirmă că el cuprinde motive foarte obișnuite în plastica funerară, asociate în chipuri diverse. Semnificativ este faptul că unele analogii pentru coronamentele funerare în formă de trunchi de piramidă arcuită se găsesc la *Aquileia*.

⁴⁴ S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano. 1933, p. 40, fig. 5; Oct. Floca, *ActaMN*, V, 1968, p. 118, nota 22.

⁴⁵ Em. Panaiteșcu, *Castrul roman de la Cășei, ACMIT*, II, 1929, III, 1930—1931, p. 16, fig. 8; V. Christescu, *RIR*, II, 1932, p. 267 și urm.

⁴⁶ Oct. Floca, *ActaMN*, V, 1968, p. 119.

⁴⁷ I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985, p. 197.

⁴⁸ N. Iorga, *Concepția românească a Ortodoxiei*, București, 1940.

În Dacia, pe cele 15 piese ale genului păstrate în muzeele din țară (statistica se oprește la anul 1968), studiate de H. Daicoviciu, ornamentul cel mai des întâlnit este delfinul, el apărând pe opt monumente⁴⁹. Urmează, ca frecvență, *cantharos*-ul, cu viță de vie⁵⁰. Cele două motive decorative ne trimit și la simbolistica paleocreștină din secolele II—III, din Dacia romană. Analogia ornamentării monumentelor cu cea a pieselor din *Aquileia*, cât și deosebirea lor față de coronamentele norico-pannonice, sunt frapante, afirmă istoricul amintit⁵¹. Originea directă a coronamentelor funerare în formă de trunchi de piramidă arcuită, provenite din Dacia romană, trebuie căutată nu în *Noricum* și *Pannonia*, ci în nord-estul Italiei, la *Aquileia*. Datarea tuturor monumentelor discutate, descoperite în provincia traiană, este posterioară anului 106 și anterioară anului 271 d.Ch.

O notă caracteristică a coronamentelor funerare din Dacia romană este aceea că aici nu se întâlnesc altare cu cavități pentru depunerea cenușii defunctului, ceea ce denotă că ritul cel mai răspândit în provincia traiană era inhumată, pe care o practicau și creștinii.

Încă din prima jumătate a secolului I d.Ch. sirienii sunt atestați epigrafic în marea colonie adriatică, *Aquileia* și ei au reprezentat elementul de coloniști cel mai puternic⁵², printre care se vor fi aflat, cu siguranță, și creștini.

Prezența coronamentelor funerare în formă de trunchi de piramidă arcuită în Dacia Superioară este de natură să ateste legăturile provinciei noastre nord-danubiene și a principalelor ei centre urbane (în special, orașele *Ulpia Traiana* și *Apulum*) cu *Aquileia* (de unde și confirmarea caracterului apusean al artei din zona intercarpatică a Daciei romane). O serie de elemente artistice, de origine orientală, au putut pătrunde în Dacia, spune H. Daicoviciu, nu de-a dreptul din regiunile răsăritene ale Imperiului, ci dinspre vest, după ce fuseseră însușite de către Occidentul roman⁵³. Rolul de mediatori între cele trei centre, de pildă, capitala Daciei, *Apulum* și *Aquileia*, îl vor fi jucat, în primul rând, sirienii, care au avut un rol important în colonizarea și romanizarea Daciei. Referitor la acest fapt istoric, D. Tudor⁵⁴ și I. I. Russu⁵⁵ au afirmat: „Persoanele cu antroponime siriene (palmyriene) sau cu mențiunea expresă privind obârșia lor sunt (în raport cu întinderea teritoriului de origine și cu numărul populației) relativ numeroase, răspândite, mai ales, în centrele urbane și de importanță economică (*Ulpia Traiana*, *Apulum*, *Ampelum*) etc.), unde au jucat un rol de seamă în viața publică, în conducerea municipalităților, în manifestările sociale, comerț; numeroase apar, de asemenea, în localitățile de staționare a formațiilor auxiliare siriene (*Tibiscum*, *Micia*, *Porolissum*) unde — cel puțin în prima jumătate a secolului al II-lea — ele formau grupe etnice compacte, aparținând evident militarilor, veteranilor și familiilor aces-

⁴⁹ H. Daicoviciu, *op. cit.*, numerele: 1, 2, 4, 7, 8, 11, 13, 14.

⁵⁰ Idem, *op. cit.*, p. 344.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Idem, *op. cit.*, p. 149—150.

⁵³ Idem, *op. cit.*, p. 149—150.

⁵⁴ Idem, *op. cit.*, p. 351.

⁵⁵ D. Tudor, *Sirienii în Dacia Inferioară, Apulum*, IX, p. 569—664.

tora din aceleași unități⁴⁵⁶. Un rol important l-au avut sirienii în Dacia romană și în răspândirea creștinismului, adus direct din Palestina, cum a dovedește și *staționarea legiunii a V-a Macedonica la Potaissa*, care venea din această regiune și care va fi avut o contribuție la răspândirea acestei religii printre militari și civili, dovadă, în acest sens, fiind monumentele paleocreștine descoperite la *Potaissa*, păstrate până astăzi.

ION IONESCU

SYMBOLES PALEOCHRÉTIENS DES IIe—IIIe SIÈCLES SUR DES MONUMENTS FUNÉRAIRES DE LA DACIE ROMAINE

(Résumé)

La présence du christianisme en Dacie Romaine aux IIe—IIIe siècles, jusqu'à la retraite aurélienne, était considérée jusqu'à présent, faute de documents archéologiques ou épigraphiques, „une nécessité logico-historique”. Aujourd'hui, l'existence du christianisme en Dacie Romaine à cette époque peut être prouvée — pour la première fois — par un nombre d'anciens symboles chrétiens représentant Jésus Christ, sculptés sur des monuments funéraires de la Dacie Supérieure. Les plus fréquents symboles chrétiens sont: 1. le dauphin accompagné d'un trident; 2. la vigne aux raisins; 3. le paon.

Sur le couronnement d'un autel, en pierre calcaireuse, de *Potaissa* sont sculptées trois figures représentant des anciens symboles chrétiens des IIe—IIIe siècles. Sur la façade principale du monument on a sculpté un dauphin, accompagné d'un trident. Sur le côté droit il y a un *cantharos*, duquel ressort une vrille de vigne avec des feuilles et des grappes de raisin.

Le Musée d'Alba Iulia possède un monument funéraire similaire, ainsi qu'un autre, sur lequel est représentée une vigne ressortant d'un *cantharos* en forme de croix florale (*crux florida*). Sur un monument funéraire de *Micia* (Vețel, dép. de Hunedoara), à la place des défunts, on a sculpté un *cantharos*, avec une vrille de vigne aux raisins, symbole reconnu du christianisme.

Plus nombreux encore (cinq attestés jusqu'à présent) sont les monuments funéraires qui représentent des paons sculptés, symbole chrétien de la résurrection des morts. Les localités de Transylvanie où l'on a trouvé de pareils monuments sont: *Micia*, *Ulpia Traiana*, *Napoca*, *Aiud*, *Cășeu* (dép. de Cluj).

L'origine directe des couronnements funéraires en forme de tronc de pyramide courbé de la Dacie Trajane se trouve, — ainsi que l'a démontré H. Daicoviciu —, à *Aquileia*, une colonie de Syriens parmi lesquels se seraient trouvés aussi des chrétiens. Les Syriens ont eut un rôle important dans la colonization et la romanisation de la Dacie pendant les IIe—IIIe siècles J.Chr. De même, ils ont joué ici un important rôle dans la diffusion du christianisme qu'ils amenaient directement de la Palestine. La Ve Légion *Macedonica*, arrivée directement de Palestine, avait son siège à *Potaissa* et sans doute, parmi les militaires il y avaient aussi des chrétiens. C'est ce que prouvent les anciens monuments funéraires chrétiens attestés sur le territoire de la ville de Turda, ancienne *Potaissa*.

⁴⁵⁶ I. I. Russu, *Elemente syriene în Dacia Carpatică și rolul lor în „colonizarea” și „romanizarea” provinciei*, ActaMN, VI, 1969, p. 167—185.

⁴⁵⁶ Idem, op. cit., p. 170.